

19. YÜZYILIN SONLARINDA KOSOVA VİLAYETİNİN ETNİK, İDARİ, SİYASİ VE SOSYAL DURUMU VE VALİ HALİL RIFAT PAŞA'NIN FAALİYETLERİ

Doç. Dr. Nurettin BİROL*

Öz: Bu çalışmada 19. yüzyıl sonlarında Balkan Yarımadası'nda bir vilayet olarak teşkilatlandırılan Kosova'nın öncelikle idari teşkilatı, etnik ve nüfus yapısı ele alınmıştır. Daha sonra ise bölgenin ekonomik faaliyetleri, tarım, sanayii ve ulaştırma alanlarındaki durumu irdelenmiştir. 1877 yılında Kosova bölge valisi olarak buraya tayin edilen Halil Rifat Paşa'nın tayinine sebep olan başarılı çalışmaları ve bölgenin sosyo-kültürel ve siyasi anlamda karşılaştığı problemler ele alınmıştır. Özellikle bu tarihlerde başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nın bölgeye çok yakın bir yerde cereyan etmesi, bölgenin zaten bozuk olan asayiş ve güvenliğini tehdit etmiştir. Bu olumsuz şartlar içerisinde valilik yapan Halil Rifat Paşa, bir taraftan iç güvenlik sorunu ile uğraşırken, diğer taraftan bölgeye yığılan Müslüman muhacirler ile de ilgilenmiştir. Sonuç olarak, 1878 Berlin Antlaşması esnasında Kosova valiliğinden ayrılıp Selanik valiliğine tayin edilene kadar bölgenin Osmanlı Devleti'nin elinde kalması için diğer devlet erkânı ve askerler ile beraber büyük gayret göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Halil Rifat Paşa, Sırp, Arnavut, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı

ETHNIC, ADMINISTRATIVE, POLITICAL AND SOCIAL STATUS OF KOSOVO VILLAGE IN THE END OF THE 19TH CENTURY AND THE ACTIVITY OF GOVERNOR HALIL RIFAT PASHA

Abstract: In this study, primarily the administrative organization, ethnic and population structure (demography) of Kosovo, which was organized as a province in the Balkan peninsula at the end of the 19th century, were discussed. Then, the economic activities of the region, its situation in agriculture, industry and transportation were examined. The successful work that led to the appointment of Halil Rifat Pasha, who was appointed here as the regional governor of Kosovo in 1877, and the socio-cultural and political problems of the region are discussed. Especially, the fact that the Ottoman-Russian War (1877-1878), which started in these dates, took place very close to the region, threatened the already corrupt public order and security of the region. Halil Rifat Pasha, who was the governor in these negative conditions, was dealing with the internal security problem on the one hand, and on the other hand, he was also interested in the Muslim immigrants who piled up in the region. As a result, he showed great effort together with other state officials and soldiers to keep the region in the hands of the Ottoman

ORCID ID: 0000-0002-9510-2442

DOI: 10.31126/akrajournal.1118849

Geliş tarihi: 19 Mayıs 2022 / Kabul tarihi: 11 Ağustos 2022

*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği.

State until he left the governorship of Kosovo and was appointed to the governorship of Thessaloniki during the Treaty of Berlin in 1878.

Key Words: Kosovo, Halil Rıfat Pasha, Serbian, Albanian, 1877-1878 Ottoman-Russian War

1. GİRİŞ

19. yüzyılın sonlarında yeni kurulan bir vilayetin adı olan Kosova, Balkan yarımadasında meşhur bir ovanın adıdır. Kosova isminin nereden geldiğine dair birçok rivayet vardır. Bunlardan en yaygın olanına göre Kosova adı, eski Slav, Bulgar ve Çek dillerinde karatavuk anlamına gelen kos'tan türemiş olup, -lek, -lak manalarını ihtiva eden ovo kelimesinin ilavesiyle *karatavukluk*, *karatavuşu çok bulunan mahal* anlamına da gelir. Osmanlı kaynaklarında bazen “kef” harfiyle “Kösova” şeklinde de yazılmıştır. Kelimenin aslının Kosa, Köse-ova vb. kelimelerden geldiğine dair rivayetler de mevcuttur. Coğrafi bölge bakımından ticaret yollarının birleştiği önemli bir merkez olan Kosova Ovası İlk Çağlardan itibaren tarih boyunca birçok kavmin istilasına uğramıştır (Aktepe, 2002: 216 / Ünlü, 2002: 1).

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması üzerine Doğu Roma sınırları içerisinde kalan Kosova, bu tarihlerde Alanlar, Hunlar ve Vizigotların eline geçtiği bir bölge oldu. 6. yüzyılda Avarların bir kısmı buraya nüfuz etti. 7. yüzyılın başında ise Slavlar Kosova Bölgesi'ne yerleşti. Gerek Bizans'ın baskısı gerekse 10. yüzyılın ilk yarısında Bulgar istilası yüzünden Kosova Bölgesi'nin çeşitli yerleri Sırplar, Bulgarlar ve Bizanslar arasında zaman zaman el değiştirdi. Batıdan ise Arnavutlar Kosova'ya yayıldılar. 1163'te Sırpların Kosova'da Bizanslılara karşı büyük bir zafer kazanması üzerine Sırp Devleti kuruldu ve Kosova 13. yüzyıl başında tamamıyla Sırp Krallığı'nın hâkimiyetine girdi. Ancak 1355 yılında İstefan Duşan'ın ölümüyle Sırp Krallığı parçalandı ve Kosova, Kuzey Sırbistan Krallığı'nın hâkimiyet sahasında kaldı (Aktepe, 2002: 216). 1389 Kosova Meydan Savaşı'ndan sonra, bölge Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil edildi (Uzunçarşılı, 1972: 252-256). Bu zaferden sonra Osmanlılar Balkan Yarımadası'ndaki hâkimiyetlerini iyice perçinlemeye başladılar.

Kosova'nın, Osmanlı yönetimine girdikten sonraki idari yapılanması Tanzimat öncesinde vakıf ve tımarlı dışındaki gelirleri salyâne ile iltizama verilen topraklardan olduğu müşahede edilir. Tanzimat'tan sonra, 1864 ve 1871 yıllarında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi'ne göre Kosova, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde vilayet şeklinde teşkilatlandırılmıştır. İlk önce Sofya merkezli teşkil olunan vilayet, Priştine ve Niş Bölgelerini de içine alıyordu (Ş. Sami, 1896: 3748). 1877 yılında kurulan Kosova vilayeti, doğudan Bulgaristan Prensliği, batıdan İşkodra Vilayeti, Karadağ Prensliği ve Bosna eyaletiyle Avusturya Macaristan İmparatorluğu, güneyden Manastır ve Selanik

vilayetleri, kuzeyden de Sırbistan Krallığı ile çevrili bulunmaktaydı (Kosova Salnâmesi, 1296: 133).

19. yüzyılın son çeyreğinde bir vilayet olarak teşkilatlandırılan Kosova, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndaki -işgal hariç- bütün olumsuz etkileri yaşamıştır. Buraya tayin edilen valiler ve bunlar arasında Osmanlı Devleti'nin son zamanlarının en meşhur valilerinden biri olan Halil Rıfat Paşa'nın (Biol, 2009) valiliği esnasında bölgenin elde tutulması için yapılan mücadele ve özellikle de savaşın olumsuz etkilerinden olan muhacirlerin iskânları için gösterilen gayretler kayda şayandır. Kosova Vilayeti bu tarihlerde Müslüman kimliğini muhafaza ettiği gibi yeni gelen Müslüman muhacirlerle de nüfusu daha da artmıştır.

2. 19. YÜZYIL SONLARINDA KOSOVA VİLAYETİ

2.1. Coğrafi Konumu ve Kosova Vilayetinin Teşekkülü

19. yüzyılda Tanzimat devrinde Rumeli'nin idari taksimatı birçok değişikliğe uğradı ve küçük eyaletler teşkil edildi. 1847 yılına doğru Üsküp, Bosna, Yanya, Selânik eyaletleri kuruldu. Asıl Rumeli eyaleti ise İşkodra, Ohri ve Kesriye sancaklarından ibaret kaldı. 1864'te ilk vilayet teşkilâtı uygulandığı zaman Rumeli'nin eyalet merkezi Manastır olarak, Kesriye ve Ohri, İşkodra livalarından ibaretti. 1864'te Tuna vilayetinin livaları; Rusçuk, Tulça, Vidin, Sofya, Tırnova, Niş ve Varna oluşturulduktan sonra birbiri arkasından yeni vilayetler meydana getirildi. Bunlar Bosna, İşkodra, Yanya, Selânik ve Edirne vilayetleri idi. Bundan sonra, Rumeli artık coğrafi bir tabirden ibaret kaldı. Yeni Selânik vilayeti; Selânik, Manastır, Serez, Drama ve Üsküp livalarını içine almaktaydı. Bulgaristan ayrıldıktan sonra 1894'te Rumeli; Edirne, Selânik, Kosova, Yanya, İşkodra, Manastır vilayetlerine ayrılmış bulunuyordu (İnalçık, 2015: 38).

Balkan Yarımadası'nda bulunan meşhur bir ovanın adı olan Kosova, 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin bu bölgede kurduğu bir vilayetin adı olmuştur. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanlarından sonra, Avrupa'daki büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmeğe başlaması neticesinde; Babıâli'nin, Rumeli'de yapılması istenen ıslahatları ve idari teşkilattaki yenilikleri yapmak mecburiyetinde kaldığı anlaşılıyor. Islahatların yapılmaya başlandığı tarihlerde henüz 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlamamıştı. Adı geçen savaştan önce merkezi Sofya olmak üzere Niş ve Priştine'den mürekkep bir Kosova vilayeti teşkil edilmiştir (A. Tevfik, 1329: 251/ Aktepe, 1977: 869-873).

Kosova vilayeti Halil Rıfat Paşa'nın valilik yaptığı dönemlerde yaklaşık olarak 32.000 kilometrekare yüz ölçüme sahipti (Eldem, 1994:12). Balkan Savaşı öncesinde Kosova vilayeti, doğusunda; Doğu Rumeli ve Tuna vilayeti

(Bulgaristan), güneyinde; Selânik ve Manastır vilayeti, batısında; İşkodra vilayeti, Karadağ ve Bosna, kuzeyinde; Sırbistan ile çevrili idi (Kosova Salnamesi, 1296: 133).¹

7 Şubat 1877 (H. 23 M 1294) tarihinde Halil Rıfat Paşa'nın Kosova'ya vali olarak tayin edildiği sıralarda, Kosova vilayetinin merkez sancağı Priştine olmak üzere yeniden teşkilatlandırıldığını görüyoruz (BOA. İ. Dh. 60566, Ş. Sami, 1896:3747-48). Ancak Üsküp ahalisi Babîâlî'ye sürekli telgraf çekerek vilayet merkezinin Üsküp olmasını istemişlerdir (BOA., Vilayet Gelen-Giden, Kosova. 515: 5). Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine, yeni düzenlemelerin yapılmaya başlanmasına fırsat olmamış ve Halil Rıfat Paşa'nın valiliği zamanında merkez sancak Priştine olarak kalmıştı. Ancak daha sonra 1888 yılında vilayet merkezi Üsküp'e nakledilerek, vilayetin hudutları da bu son duruma göre yeniden belirlenmiştir (Aktepe, 1977: 873).

Görüldüğü üzere vilayetin kurulması ve teşkilatlandırılmasında zaman zaman başta merkez sancak olmak üzere, diğer sancaklar ve bunlara bağlı kazalarda değişiklikler oluyordu. Sık sık yapılan bu değişiklikler ve düzenlemeler Kosova'nın teşkilatlanması ve teşkilat idaresinin oturtulmasında büyük zorlukların ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bölgedeki savaş durumu ve baskısı ise, söz konusu yapılmayı zorlaştırmaktaydı. İkinci değişikliğin başlamasıyla Halil Rıfat Paşa'nın tayini aynı zamana tesadüf eder. Halil Rıfat Paşa'nın tayini ile ilgili çıkarılan iradede; “uzun müddet Rumeli kıtasında çalışmış bölgenin idaresini iyi bilen kimse” (BOA. İ. Dh. 60566) olarak tarif edilmesi yeni teşkilatlanmayı yapacak kişi olarak görülerek, tayin edilmesinde önemli rol oynamıştı. Nitekim tayininden 10 gün sonra, 17 Şubat 1877 (H. 3 S 1294) tarihinde, göstermiş olduğu çalışmalarından dolayı, kendisine önceden verilen “Üçüncü Rütbe-i Nişan-ı Mecidiye'nin ikinciye tebdili” irade buyrulmuştu (BOA. İ. Dh. 60566, Sicill-i Ahval I/I : 50).

2.2. Kosova Vilayetinin İdari Taksimatı

Kosova vilayetinin idari yapısı ile ilgili bilgi veren bazı matbu kaynaklar, genel olarak, 1888'den sonraki durumu vermişlerdir. Buna göre; Kosova vilayeti: Merkez Üsküp sancağı olmak üzere altı sancak ve bu sancaklara bağlı yirmi sekiz kaza ve on dört nahiyeden ibarettir (Ş. Sami, 1896:3747, A. Tevfik, 1318 :114-116).

Konumuz açısından Halil Rıfat Paşa'nın valiliği dönemindeki idarî yapı bizim için önemli olduğundan, Kosova'nın H. 1296 (M.1879) yılı salnamesinden faydalandık. Bu, aynı zamanda Kosova'da basılan ilk salnamedir ve

1. Salnamenin yazıldığı tarihlerde Tuna vilayeti 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda işgal edilmiş ve yapılan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla burada, Osmanlı Devleti'ne bağlı Bulgaristan Prenslığı kurulmuştu.

Halil Rıfat Paşa'nın Kosova'dan Selanik valiliğine tayininden yaklaşık olarak bir sene sonra basılmıştır.

Hicri 1296 (1879) Kosova salnamesine göre vilayetinin idari taksimatı:
(Kosova Salnamesi, 1296:118-120)

Sancaklar	Kaza ve Nahiyeleri
1. Priştine sancağı (Vilayet merkezi)	Priştine, İpek, Velçetirin, Gilan ve Preşova kazaları
2. Üsküp sancağı:	Üsküp, Kumonova, Koçane, Karatova, Palanga, İştëb, Rodovişte kazaları ve Kışanik nahiyesi.
3. Prizren sancağı:	Prizren, Kalkandelen, Yakova, Luma, Gosina kazaları ve Gostivar, Kalis, Rahofça nahiyeleri.
4. Debre sancağı:	Debre, İlbasan, Debre-i Zir ve Mat Kazaları
5. Yenipazar sancağı:	Sençe, Yenipazar, Prepol, Metroviçe, Yenivaroş, Taşlıca, Tergovişte, Brane, Akva ve Mobkavaç kazaları

2.3. Kosova Vilayetinin Nüfus, Etnik ve Dinî Yapısı

1389 Kosova Zaferi'nden sonra Sırp'ların bölgedeki hâkimiyeti sona ermişti. Bundan sonra Balkanlarda İslamlaşma hareketiyle birlikte bölgenin etnik, siyasi ve dinî yapısı da Müslümanların lehine değişmiştir. Bu değişikliğin en önemli sebebi; Müslüman Türk nüfusunun bölgeye yerleşmeye başlaması, Arnavutların Müslüman olması ile dışarıdan gelenlerle evlilik yoluyla akrabalık bağının kurulmasıdır. Böylece Kosova'nın İslamlaşma süreci hız kazanmıştır. Hatta, 1485'lerde Türklerin ve Arnavutların hâkim olmadığı bir yerleşim birimi iken 1782'lerde Kosova'da Sırpça konuşan ve anlayan kimse kalmamıştır. Sürecin bu şekilde gelişmesinde hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin çok başarılı bir şekilde uyguladığı "*Balkanların İslamlaşması siyaseti*" de etkili olmuştur (Alkan, 2002: 90-91).

Salnamenin yazıldığı tarihlerde Kosova vilayetinin toplam nüfusu bir milyon civarındadır. Anca bu salnamede sadece erkek nüfus sayıları kaydedildiği için toplam nüfus bu sayının ikikati kadar bir sayıya tekabül etmektedir. H.1296 (1879) salnamesine göre Vilayet'te 298.798 Müslüman, 171.654 Hristiyan, 8.888 Kıptî ve 558 Yahudi olmak üzere 480.078 erkek nüfusu yaşamaktaydı. Bu hesaba göre kilometre kareye on beş erkek nüfus düşmektedir (Kosova Salnamesi, 1296:133). Ali Tefik ise kadın erkek toplam nüfusu 1.085.000 kişi olduğunu ve bunun dörtte üçünün Müslüman, geriye kalan dörtte birinin de Hristiyan olduğunu kaydetmiştir (1318:251-252).

Şemsettin Sami'ye göre, Kosova vilayeti nüfusunun önemli bir kısmı Arnavut olup, yalnız Üsküp sancağının güneydoğu tarafındaki Müslümanlar Türk; Hristiyanlar ise, Bulgarlardır. Yenipazar ahalisi Arnavut ve Boşnak'tır. Taşlıca sancağındakilerin hemen tamamı Boşnak'tır. Prizren, İpek, Priştine sancaklarıyla Üsküp sancağı'nın kuzey ve batı taraflarında çoğunlukta olan

Müslümanlar ve oralarca Latin tabir olunan Katolikler kâmilten Arnavut olup, Ortodoksların bir kısmı Bulgar veya Sırp olarak Slav'dır veya mektep ve kiliselerdeki çalışmalar neticesinde Slavlaşmışlardır. Üsküp, Prizren ve Priştine gibi bazı şehirlerde ise genellikle Türkçe konuşuluyordu (Ş. Sami, 1896: 3747).

Hicri 1296 (1879) Kosova salnamesine göre vilayetinin nüfus dağılımı şöyleydi: (Erkek Nüfus) (Kosova Salnamesi, 1296:121-123)

Sancaklar	Kaza ve Nahiyeler	İslâm	Hıristiyan	Yahudi	Kıptı (Çingne)	Toplam
Priştine Sancığı	Priştine	13.575	4.686	50	1.272	19.583
	İpek	9.981	8.527	----	1.025	19.533
	Velçetirin	6.955	3.271	----	413	10.639
	Gilan	12.544	11.607	----	1.216	25.367
	Preşova	----	----	----	----	----
	Toplam:	43.055	28.091	50	3.926	75.122
Üsküp Sancığı	Üsküp	16.462	14.586	160	307	31.515
	Komanova	5.264	14.360	----	156	18.780
	İştib	11.400	10.750	260	330	22.740
	Palanga	510	15.000	----	267	16.777
	Radovişte	4.398	3.016	----	269	7.683
	Koçane	4.232	6.205	----	230	10.667
	Karatova	1.037	3.287	----	61	4.385
	Toplam:	43.303	67.204	420	1.620	112.547
Prizren Sancığı	Prizren	30.716	7.458	----	1.778	39.952
	Kalkandelen	22.676	12.957	----	950	36.583
	Yakova	12.553	2.757	----	----	15.310
	Luma	5.752	----	----	82	5.834
	Gosine	2.595	1.125	----	----	3.720
	Toplam:	74.292	24.297	----	2.810	101.399
Debre Sancığı	Debre-i Bâlâ	18.500	9.500	----	500	28.500
	İlbasan	41.500	2.350	----	----	43.850
	Debre-i Zir	25.000	1.500	----	----	26.500
	Mat	8.170	----	----	----	8.170
	Toplam:	93.170	13.350	----	500	107.020
Yenişehir Sancığı	Seniçe	4.366	3.522	----	22	7.910
	Yenişehir	15.993	17.833	88	----	33.914
	Prepol	2.582	4.029	----	----	6.611
	Metroviçe	2.143	1.958	----	----	4.101
	Yeni Varoş	1.124	4.094	----	----	5.218
	Taşlıca	3.250	1.717	----	----	4.967

	Tergovişte	4.218	1.254	----	----	5.472
	Brane	680	150	----	----	830
	Akva	6.661	3.522	----	----	10.183
	Mobikavaç	4.141	633	----	----	4.774
	Toplam	45.158	38.712	88	22	83.980
Genel Toplam		298.978	171.654	558	8.888	480.078

2.4. Kosova Vilayetinde Ulaşım

Kosova vilayetinde ulaşım hem demir ve hem de karayolu ile yapılmaktaydı. Demiryolu Selânîk'ten başlayıp Üsküp'e bağlı Selnikova köyünden geçerek, Üsküp, Elsizhan, Ferizvik, Lipyan ve Priştine'yi katedip Metroviçe'ye kadar ulaşmaktaydı. Bu demiryolu hattının Kosova vilayetindeki uzunluğu 111 km. civarındadır (Kosova Salnamesi, 1296:135).

Kosova demiryolu, Balkanlardaki diğer demiryolları gibi Sultan Abdülaziz devrinde yapılmıştır. Kosova vilayetini de içine alan demiryolunun yapımı için, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile Baron Hirsch arasında 18 Mayıs 1872 tarihinde yapılan bir sözleşme ile inşasına başlanmış ve 1873'ten itibaren peyderpey devreye sokulmuştur. Bu demiryolunun toplam uzunluğu ise 388 km'dir (Engin, 1993: 88-110).

Karayollarının durumu salnamede şöyle anlatılmaktadır: “*Priştine'den Prizren Kasabası'na kadar 53,5, Gilan Kasabası'na kadar 31, Velçetrin'e kadar 17, Podivo adlı köye kadar 22, Koçanik'e 44 ve kezalik Üsküp'ten Kalkandelen hududuna kadar birinci nev'iden 17, Komanova hududuna kadar ikinci nev'iden 13, Köprülü hududuna değin 22, İşteb Kazası'na varınca ikinci nev'iden 40, Kışanik'e kadar 26,5 ve yine Prizren'den Luma Kazasına 35,5 ve Yakova Kazası'na 27 ve Seniçe Kasabası'ndan Bosna hududuna varınca 70, Yenipazar'a ve oradan Metroviçe'ye ve Velçetrin'e kadar 101 ki dâhil vilayette toplam olarak 546 kilometre uzunluğunda muntazam şose yolları vardır.*” (Kosova Salnamesi, 1296:135-136).

2.5. Kosova Vilayetinde Ekonomi, Tarım ve Ticaret

Kosova vilayetinde 1879 tarihindeki ekonomik duruma göre sanayi gelişmemişti. Basit el tezgâhlarında hemen her çeşit dokuma yapılmaktaydı. Bundan başka demircilik ve kuyumculuk gibi sanatların da basit bir şekilde icra edildiği bilinmektedir. Ziraat alanında, vilayetin sahile yakın bölgelerinde narenciye ve diğer alanlarda çeşitli meyveler üretilmektedir. En önemlisi, her türlü hububat üretildiği gibi, çok gelişmiş şekliyle hayvancılık da yapılmaktadır. İhraç ürünleri hububat, hayvan ve hayvani ürünlerdir (Kosova Salnamesi, 1296: 149-152, Ş. Sami, 1296: 3746-3747).

Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafyası adlı eserin yazarı Ali Tefvik'e göre şehir nüfusu yaklaşık 40.000 olan Üsküp şehrinde biri buharla işleyen olmak üzere altı adet dakik (un) fabrikası varmış (1329: 256).

Ali Tefvik, Kosova Ovası'nın mahsulatını anlatırken limon ve hurma gibi meyveler hariç her nevi nefis meyvenin yetiştirildiğini, ayrıca Kalkandelen tarafında Arnavut elması, Kosova Ovası'yla Yenipazar havalisinde işlive adıyla bilinen erik, Üsküp civarına üzüm ve bir cins fasulye Koçana'da Cenova pirincinden daha değerli pirinç ve bazı kazalarda tütün yetiştirildiğini kaydetmiştir.

Yine aynı kaynağa göre; “*Kosova vilayetinde çok çeşitli madenler vardır. Ancak sadece Üsküp civarında krom, bakır ve gümüş madenleri işletilmektedir. Mensucat ve ma'mulatu; dokumacılıkta, aba, kebe, şayak, kilim ve gayet ince ve zarif gömleklik bez ve ayrıca demircilik ve çeşitli bıçak imalatı, dericilik, kuyumculuktan ibarettir. Ticari malları iskelesi olmadığından Selânik şehri üzerinden yapılmaktadır.*” (A. Tefvik, 1329: 253-254). Hayvansal ürünler ve orman ürünleri dağlık bir bölge olarak tarif edilen Tergovişte Bölgesi önemli bir yere sahipti. Zira en fazla hayvansal ürün, kereste ve katran üretim ve ihracatı bu kasabadan yapılıyordu (A. Tefvik, 1329: 253-263).

2.6. Kosova Vilayetinde Halkın Umumi Durumu ve İç Çatışmalar

1877 yılı başlarında Kosova vilayetinin umumi durumunu, vilayet müstearlığı vazifesini yürüten ve aslen Arnavut olan ve Halil Rıfat Paşa'nın vilayet merkezi Priştine'ye gelişine kadar valiliğe vekâleten bakan Vahid Efendi'nin 13 Nisan 1877 (R. 1 Nisan 1293) tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği üç sayfalık uzun yazısından öğreniyoruz:

“*Kosova Vilayeti ahâlisinin ahvâli şimdiye değin Babîâli nazarında meçhul kaldığı şüphesizdir. Eğer Babîâli bölgeden lâyıki ile malûmat almış olsa idi, ıslahat yapmak maksadıyla gerekli tedbirleri almak için bu zamana kadar beklemezdi. Vilayetin teşkilinden evvel Prizren, Manastır ve Üsküp eyaletlerine gelen valiler, buraların ahvâlini lâyıki ile Bâb-ı Devlet'e yazmamış ve yahut yazmış ise hafifçe geçiştirmiş olmalıdırlar. Hâsılı buraların ıslahı için şimdiye kadar hiçbir şey yapılmamış ve valilerin bu hallerini gören mutasarrıflar ve diğer memur ve zaptiyeler de işi geçiştirmişlerdir.*

İşte bu gibi kayıtsızlıklar neticesinde Keyfelok yöresinin Müslüman ahâlisi, devlete itaat eden halka karşı zulüm yapmakta ileri gitmişlerdir. Bunlar insaniyet ve medeniyetçe elzem olan maarif ve sanayiden mahrum olduklarından fevkalâde teessüfü câlib cehalet ve dehşette kalmışlardır. Gerekli terbiyeyi vermedikleri ve rahat durmadıkları için bunların çocukları da ya hırsız ya da katil olageldiği gibi, bu Keyfelok ahâlisi dahi hükümetin te'dip ve terbiyesinden mahrum kaldıkları için şimdi arzu edilmeyen her hali yappa-

bilecek durumdadırlar ki, bu durum her vakit Devlet-i Aliye'ye büyük bir baş ağrısı olur.

Hıristiyan ahâlinin durumuna gelince: Bunlar dahi medeniyetten mahrum kalmışlardır. Ayrıca Çerkeslerin ve bilhassa Arnavutların bunlar üzerinde baskısı vardır. Zaman zaman malları, arazileri ve hayvanları yağmalandığı gibi, bazı Arnavut çeteleri dahi Hıristiyan hanelerini basarak kızlarını dağlara kaçırmaktadırlar.

Hükümet bunlara mâni olmak için kuvvetler sevk ediyorsa da bunlar kalelere kapanarak direniyorlar ve yeterli kuvvet olmadıktan, Arnavutların taşkınlıkları engellenemiyor. Bu haller Yakova, Gilan ve İpek kazasına bağlı bazı karyelerde sıkça görülmektedir.

Bu hususlardan dolayı Kosova Vilayetinde bir an evvel ıslahat çalışmalarına başlanması gerekmektedir. Acilen bir tedbir olarak da Vali Halil Rifat Paşa'nın emri kumandasında olmak üzere iki dağ topu, iki tabur piyade ve bölük süvari Asakir-i Nizâmiye-i Şahane'nin gönderilmesi için gereken emirlerin verilmesi lüzumludur.

Bu askerlerin istenilmesi Arnavutlar ile muharebe etmek ve gaile çıkarmak gibi bir şey için olmayıp, burada Yakova, İpek ve sair daha bazı kazalarda bulunma ve daima edepsizlik ve eşkıyalık yapan cani ve katillerin sıkıncı kalelere kapanmaları ve bazı şahısların da bunların korumalarından dolayı elde edilememeleri yüzündendir. Yakova'lı bir zaptiye yüzbaşısı, büyük zabiti tarafından çağrıldığı halde itaat ve icabet etmeyerek başına yirmi otuz serseri toplayıp istediği yerde gezmekte ve her ne isterse yapmakta ve sair kaza zaptiyeleri dahi üzerine gitmemekte ve kuvvetlice asker sevk olunursa kaleye kapanarak hükümete karşı durmaktadır. İşte bu gibi şahısların terbiyesi için Hükümet-i Seniyye'nin aciz kalmayıp asker ve top ile kendilerine gözdağı vererek itaatlerini temin içindir. Çünkü Hükümet-i Seniyye'nin aciz kaldığı devlete sâdik ahâlî görürse onlar dahi can ve mallarının emniyetinden şüpheye düşerler.

Zaten kendim Arnavut olup lisanlarını bildiğimden, bu bölgenin ahvalini lââyık-ı veçhiyle bilmekteyim. Yukarıda istenilen asker ve silah gönderilmez ise emniyet ve asayişin sağlanması ve ıslahatların gerçekleşmesi mümkün değildir..." demektedir.

Vahid Efendi'nin bu tahrirâtı Sadrazam Ethem Paşa tarafından 1 Mayıs 1877 (H. 17 R 1294) tarihinde Padişah'a arz edildi. Bir gün sonra da Padişah tarafından onaylanarak iradesi alındı (BOA.İ. Dh. 60899).

Ancak Vahid Efendi'nin tahririnde belirtilen bu hususların ne kadarının yerine getirilip ne kadarının getirilemediğini bilemiyoruz. Çünkü o tarihlerde Rusların sınırı geçmeleriyle Osmanlı – Rus Savaşı bütün şiddetiyle başlamıştı. İleride de bahsedileceği gibi Kosova'dan dahi cepheye asker sevk edilmiş,

bir müddet sonra da Sırp'ların saldırılarına karşı bölgenin durumu farklı bir boyut kazanmıştı. Bunun üzerine bölgeye asker ve cephane sevk edilmişti.

3. HALİL RIFAT PAŞA'NIN KOSOVA VALİLİĞİ (7 Şubat 1877–25 Haziran 1878)

3.1. Halil Rıfat Paşa'nın Kosova Vilayeti Valiliğine Tayini

Halil Rıfat Paşa, yaklaşık beş ay Tuna vilayeti valiliği yaptıktan sonra 5 Şubat 1877 (H. 21 M 1294-R. 24 Kânun-i sanî 1292) tarihinde önce Halep vilayeti valiliğine tayin edilmiş ise de iki gün sonra bu tayin değiştirilmiş ve 7 Şubat 1877 tarihinde 40.000 kuruş maaşla Kosova vilayeti valiliğine tayin edilmiştir. (BOA. Sicilli Ahval I/I: 50 / Pakalın, Yazma eser: 1877/ İnan, 1969: 1436). Halil Rıfat Paşa'nın Halep vilayeti valiliği'ne tayin edildiği tarihte Kosova vilayetine de Kâmil Paşa tayin edilmişti. Bir gün sonra Kâmil Paşa'ya gönderilen yazıda, Halil Rıfat Paşa ile yerlerinin değiştirileceği bildirilmiş (BOA. Y.E.E. Kâmil Paşa Ev. 86/1-25) ve 7 Şubat 1877 (H.23 M 1294) tarihli irade ile de bu becayiş tasdik edilmişti. İradede bu becayişin sebebi; *"Yeni teşkil olunan Kosova Vilayetinin önemli bir mevkiide bulunmasından dolayı ahvâl-i mahalliyeye vâkıf birinin giderek orada teşkilatlanmayı gerçekleştirmesinin lüzumuna işaret edilmekte ve bu konuda Tuna Valiliği ve ondan önce uzun bir müddet, Rumeli kıtasında çalışmış, buranın usûl-ü idaresini öğrenmiş olan Halil Rıfat Paşa'nın Rusçuk'tan gelerek Kosova Valiliği'ne başlamasının uygun görüldüğü, ayrıca o tarihlerde Beyrut'ta bulunan Kâmil Paşa'nın ise Arabistan'ın ahvâl ve lisanına vakıf ve oralarda başarılı çalışmaları görülmüş bir zat olmasından dolayı Halep'teki karışıklığı giderecek bilgi ve tecrübeye sahip olması"* gösterilmiştir (BOA., İ. Dh. 60566).

Halil Rıfat Paşa Kosova vilayeti valiliğine 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan kısa bir süre önce 7 Şubat 1877 tarihinde tayin edilmişti. Osmanlı-Rus Savaşı ise 24 Nisan 1877 tarihinde Rusların saldırıya geçmesi ile başlamıştı (Karal, 1983: 47). Halil Rıfat Paşa 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması'ndan birkaç ay sonra başlayan Berlin Kongresi devam ederken 3 Temmuz 1878 (R. 21 Haziran 1294) tarihine kadar Kosova valiliğinde (İbnü'l Emin, 1969: 1536) yaklaşık bir buçuk sene kadar vazife yapmıştır.

3.2. Halil Rıfat Paşa'nın Kosova Vilayetindeki Faaliyetleri

Halil Rıfat Paşa'nın Kosova vilayeti valiliği 1877–1878 Osmanlı – Rus Savaşı dönemine tesadüf eder. Osmanlı-Rus Savaşı ihtimalinin belirmesi sırasında Panislavizm'in tesiriyle Rus desteğini arkasına alan Sırbistan Prensipliği, eşkıyaları teşkilatlandırarak harekete geçirmeye hazırlanıyordu. Durumu yakından takip eden Halil Rıfat Paşa 8 Nisan 1877 (R. 27 Mart 1293) tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne bir telgraf göndererek, Sırbistan ve Karadağ hududuna yakın bölgelerden gelen haberlere göre eşkıyaların saldırı için hazırlan-

dığı yönünde bilgilerin gelmekte olduğunu bildirdi. Özellikle Yenipazar ve Prizren sancaklarına, Sırpın hazırlıklarını yakından takip etmek üzere hafiyeye memurları istihdamının gerekli olduğunu bildirerek, bunun için de gerektiğinde kullanılmak üzere aylık 6.000 kuruş kadar hafiyeye maaşı tahsisatını talep etmiştir. Bu konu Sadrazam Ethem Paşa tarafından Padişah'a arz edilmiş ve beş gün sonra iradesi çıkarılarak Halil Rıfat Paşa'nın bu talebi uygun görüldüğünden yerine getirilmiştir (BOA. İ. Dh. 60743).

Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı resmen savaş ilan edip saldırılarına başlamasıyla beraber Balkan Yarımadası'ndaki müttefiklerini de kışkırtmaya başlamıştı. Bu sebeple, Rus orduları Osmanlı topraklarında ilerlerken Sırbistan'ın da harekete geçmeye hazırlandığı, 9 Mayıs 1877 (R. 27 Nisan 1293) tarihinde bir telgrafla Niş, Şehirköy ve Yenipazar Mutasarrıflıklarından Kosova valiliğine bildirilmiş ve yeterli asker bulunmadığından Niş Fırkası'nın takviye edilmesi istenmişti (ATESE, ORH-IV, 1995: 216,217-242). 20 Mayıs 1877 (R. 8 Mayıs 1293) tarihinde Seraskerlikten gönderilen telgrafta, bu haberler üzerine Kosova ve Selânik vilayetleri dâhilinde bulunan redif taburlarının silah altına alınarak levazım ihtiyaçlarının ikmal edilerek, bu taburları Niş'e sevk etmek üzere Selanik'e altı, Kosova'ya iki kolağası olmak üzere toplam sekiz kolağasının tabur merkezine gönderildiği bildirilmişti (ATESE, ORH-IV, 1995: 247). Ancak gerekli hazırlıklar yapılırken, Sırp çetelerinin sınır karakollarına saldırmaya başladıkları 1 Temmuz 1877 (R. 19 Haziran 1293) tarihli telgraftan anlaşılmaktadır (ATESE, ORH-IV, 1995: 457). Bu sıralarda Üçüncü Ordu'nun savaş bölgesindeki taburlarının eksikliklerinin giderilmesi için Kosova, Manastır ve Edirne vilayetlerinde bulunan redif taburlarının mühim bir kısmının cepheye sevk edilmesi, ordu merkezinden istenmişti (ATESE, ORH-IV, 1995: 566). Buna rağmen Üsküp sancağına bağlı bazı kazalardaki gayrimüslimlerin bir hareketine mani olmak için Üsküp Redif Alayı'ndan tertip edilecek birkaç bölüğün, karışıklık çıkma ihtimali olan kazalara gönderilmesine müsaade edildi (ATESE, ORH-IV, 1995: 846). Bu arada Karadağlıların da sınır köylerine saldırmaları üzerine 5 Ağustos 1877 (R. 24 Temmuz 1293) tarihinde İşkodra, Yenipazar, Hersek ve Prizren sancaklarından en az 500'er başıbozuk grupların silahlandırılarak Karadağ kasaba ve köylerine gösteri taarruzlarında bulundurulmasının uygun olacağı telgrafla bölge mülki ve askerî yetkililerine tavsiye edilmişti (ATESE, ORH-IV, 1995: 954). Yine aynı tarihte Plevne'de bulunan Gazi Osman Paşa'nın ordusuna Kosova'dan acilen 2.000 askerin gönderilmesine karar verilmişti (ATESE, ORH-IV, 1995: 961). Ancak bu miktar yeterli görülmediğinden, on gün sonra diğer redif askerlerinin de sevk istenmişti (ATESE, ORH-IV, 1995: 1141).

Kosova bölgesinde çoğunluğu Arnavutlardan oluşan yardımcı kuvvetlerin toplanması esnasında görülen yolsuzlukları önlemek ve Arnavutları kontrol altında tutabilmek maksadıyla 20 Aralık 1877 (R. 8 Kanunî evvel 1293) tarihinde Kosova vilayeti valisi Halil Rifat Paşa Sadarete bir telgraf çekerek, “*Vilayetteki yardımcı kuvvetlerin kontrolü ve muhtemel karışıklık ve yolsuzlukların önlenmesi için bir an evvel örfî idarenin ilânı ve Divan-ı Harb teşkil edilerek, riyasetine de Priştine’de bulunan Mirliva Ali Paşa’nın getirilmesini*” teklif etti. Bu tekliflerin uygun görülmesiyle 23 Aralık 1877 (R. 11 K. Evvel 1293) tarihinde iradesi çıkarılmıştır (BOA. İ.DH.62073).

14 Ocak 1878 (R. 2 K. Sâni 1293) tarihinde Kosova vilayetine yığınak yapmak ve asayiş sağlamaya üzere asker ve cephane nakline karar verilmişti. Bu maksatla daha evvel Selânik’e sevk edilmiş cephanenin bir kısmının Kosova vilayetine gönderilmesi (ATESE, ORH-IV, 1995: 2153) ve bundan başka Kosova vilayetinin özellikle tüfek ihtiyacını gidermek için halka dağıtılmış silahların toplanarak ihtiyat kuvvetlerinin ihtiyacı amacıyla kullanılması istenmişti (ATESE, ORH-IV, 1995: 2186). Yaklaşık olarak on beş gün kadar sonra, Kosova vilayetinin ihtiyaçları olan cephane vapurlarla Selânik üzerinden gönderilmeye başlanmıştır (ATESE, ORH-IV, 1995: 2653).

Bundan başka yine aynı tarihlerde, Selânik ve Kosova’ya asayişin temini maksadıyla askerî birlik nakline karar verilmişti. Özellikle de Kosova’da emniyet ve asayişin tehlikeye girmesi ve Sırp saldırıları üzerine Selânik’e gönderilen altı taburdan beşinin Kosova’ya nakledilmesine karar verilmişti (ATESE, ORH-IV, 1995: 2178,2263). Bu sıralarda Niş şehri Sırpların işgali altına girmişti. Priştine’de bulunan Kosova Valisi Halil Rifat Paşa, Niş’te bulunan Müslüman ailelerin ve askerlerin nakilleri için 600 araba ve yeteri kadar yiyecek gönderilmesini isteyerek bunların ihtiyaçlarının giderilmesine çalışmıştır (ATESE, ORH-IV, 1995: 2227).

Niş’i işgal eden Sırpların buradaki kuvvetlerini ikiye bölerek bir kısmını Kurşunlu üzerinden Kosova sahrasındaki demiryoluna, diğerini de Ayvaranaya üzerinden Kumanova’ya sevk etmeleri ihtimaline karşı gerekli tedbirler alındı (ATESE, ORH-IV, 1995: 2228) ve Kurşunlu, İpek, Yakova ve Prizren’de bulunan redif kuvvetleri geri çekilerek buraya gönderilen askerlerin miktarı on iki tabura çıkarılarak önemli noktaların tutulması için bölge komutanı Asaf Paşa’ya gerekli emirler verildi (ATESE, ORH-IV, 1995: 2301, 2326, 2697, 2715).

5 Şubat 1878 (R. 24 K. Sâni 1293) tarihinde Kosova valisi Halil Rifat Paşa ve Yenipazar Kumandanlığının gönderdikleri telgraflarda Sırp askerlerinin Gilan üzerinden Priştine’ye ve Kosova sahrasına doğru yürümekte olmaları nedeniyle birkaç güne kadar sekiz on tabur ile iki batarya yerleştirilmez ise bu yerlerin istilaya uğrayacağı bildirilmiş (ATESE,ORH-IV, 1995: 2716)

bundan başka Malaş nahiyesindeki isyanın Üsküp'te bulunan İşteb, Radoviç, Koçana ve Karatova kazalarına yayılmadan buraların muhafaza altına alınması Kosova Valiliğinin 16 Şubat 1878 (R. 4 Şubat 1293) tarihli telgrafıyla talep edilmesiyle gerekli tedbirler alınmıştı (ATESE,ORH-IV, 1995: 2856).

Sonuç olarak alınan tedbirler sayesinde 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Ateşkes Anlaşması'na kadar Kosova'nın Sırp tarafından işgaline fırsat verilmedi. Ayastefanos Anlaşması'nın 2. maddesine göre Karadağ, 3. maddesine göre de Sırbistan tam bağımsız devlet oldular. Bu durum 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'nın Karadağ için 26. Sırbistan için 34. maddeleri ile de tasdik edildi (M. Celaleddin Paşa, 1983: 575-576, 691-693). Kosova ise Osmanlı vilayeti olarak kaldı.

Ayastefanos Antlaşması'nın 15. maddesi Kosova vilayeti ile ilgili bir nizamnamenin uygulanması hükmünü getirmişti. Ancak Berlin Antlaşması'nın 23 ve 25. maddeleri bu konuda bazı tadilatlar yaparak Osmanlı Devleti'ne bazı yükümlülükler getirmişti. Kosova vilayeti, Ayastefanos Antlaşması'nın 15. maddesi mucibince; mahallî ihtiyaçlara uygun bir nizamname ve ekserî azası yerli ahalden mürekkep hususi komisyonlar ile idare edilecek, bu komisyonların verecekleri karar, tatbik edilmezden evvel, Osmanlı Devleti'ne arz olunacak, o da Rusya ile istişare ettikten sonra tatbikata geçecekti. Fakat Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi gereğince, bu idare şeklinde tadilat yapılmış, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile değil, Doğu Rumeli için teşkil olunan Avrupa Komisyonu ile istişare etmesi esası kabul olunmuştur. Diğer taraftan, yine aynı antlaşmanın 25. maddesine göre, Bosna ve Hersek Eyaletlerini işgal eden Avusturya Devleti, Sırbistan ile Karadağ arasında, Kosova vilayetine ait Yenipazar sancağının idaresini Osmanlılara bırakmakla beraber, yeni idare usulünün tatbik olunup olunmadığını muhaberatın serbestisi ve emniyetin temini için, mezkûr sancağın her tarafında asker bulundurmak, askerî ve ticari yollar yapmak salahiyetini muhafaza ediyordu. Mamafih Avusturya'nın fiili olarak Yenipazar sancağının her tarafını değil, ancak bu sancağın taksimi neticesi Bosna hududunda yeni teşekkül etmiş olan Taşlıca sancağını işgal edebildiğini görüyoruz.- (M. Celaleddin Paşa, 1983: 578-691 / Aktepe, 1977: 874).

Osmanlı hükümeti bu antlaşmanın hükümlerini yerine getiremedi. Zira, Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra Arnavutlar arasında ayrılıkçı hareketler başladı. Arnavutlar kendi aralarında teşkilatlanarak Kosova vilayetinde özerk bir yönetimin temellerini atmak ve Arnavutların hukukunu müdafaa maksadıyla bir birlik vücuda getirmek için toplantılar yapmaya başladılar. Bu amaçla ulaşmak için, ilk toplantıyı da 10 Haziran 1878 tarihinde Prizren'de Bayraklı Camii'nde yaptılar. Halil Rifat Paşa'nın buradan ayrılmasından sonra ancak 1881'de teşkilatlarını kuvvetlendirerek isyana başladılar ise de buranın

ıslahına gönderilen Derviş Paşa 20.000 kişilik kuvvetiyle 29 Nisan 1881'de meydana gelen çatışma sonucunda Arnavut ittifakı taraftarlarını dağıtmayı ve asayişi sağlamayı başarmıştır (Aktepe,1977: 874).

Halil Rıfat Paşa'nın Kosova vilayeti valisi olarak karşılaştığı en mühim meselelerden biri de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti üzerine Müslüman ahaliye reva görülen muamelelerden dolayı başlayan muhacerettir.

Muhacirlerin toplandıkları mahallelerden biri de Makedonya'dır. Burası 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Bosna-Hersek ve Tuna boylarından gelen Müslümanların barınağı hâline gelmişti. 1877-78 kışında Selanik ve Kosova vilayetlerinde tahminen 300.000 muhacir toplanmış olup Selanik tarafındaki muhacirlerin bir kısmı Anadolu ve Suriye'ye göç etmiştir. Ancak daha sonra Makedonya'ya yeni gelen muhacirler nedeniyle 1878-1879 kışına girilirken 250.000-300.000 muhacir, Eylül 1879'da 200.000 muhacir mevcuttu. Bunların büyük bir kısmı memleketlerine dönmeyi ümit ettiklerinden Anadolu'ya sevk edilmeyi reddediyorlardı (İpek, 1994: 49).

1878 tarihi itibarıyla sadece Sırbistan'dan Kosova vilayetine 93.000 muhacir gelmiş ise de bunların 14.000 kadarı daha sonra Sırbistan'ın terk ve tahliye ettiği köylere geri dönmüşlerdir. Öte yandan vilayet dâhilinde 23.000 Bulgaristan muhaciri mevcuttur.

1879-80 yıllarında Kosova vilayetinde 100,000 muhacir mevcut olup bunların çoğu Priştine, Prizren ve Üsküp Sancaklarında bulunmaktaydı. Bu muhacirlerin yerleştirilmesi ve idare edilmesi için komisyonlar teşekkül edilmiş ise de bu komisyonların, azaları fahri olduğundan, iskân işini iyi ve düzenli yürütemiyorlardı. Bu sebeple mevcut muhacirleri tespit edip defterlere kaydetmek, yardıma muhtaç muhacirlere sürekli tayinat verilmesini sağlamak ve bunları ziraate teşvik etmek üzere sabık İskodra mektupçusu Emin Efendi 7.500 kuruş maaşla Kosova vilayetine "*İskân-ı Muhâcirin memuru*" olarak gönderilmiştir. Ayrıca, yerli ahalden on bir kişi maaş karşılığı kâtip tayin edilerek muhacirlerin iskânı için çalışma işi daha verimli hale getirilmiştir.

İskân-ı Muhacirin memurları ve komisyonlar, vilayet dâhilindeki muhacirleri daha önceden tespit edilen iskâna elverişli boş arazilere imkânlar ölçüsünde yerleştirmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine, takriben 6.000 muhacir Anadolu'ya, geriye kalan muhacirler de iskân edilecekleri yerler belirleninceye kadar geçici olarak Selânik'e yerleştirilmişlerdir (İpek, 1994:174-175).

Yukarıda görüldüğü üzere Kosova'nın en kritik dönemlerinden birinde Halil Rıfat Paşa valilik yapmıştır. Olağanüstü şartların imkân vermemesinden dolayı burada imar, eğitim, ulaştırma, muhacirlerin iskânı ve asayiş gibi alanlarda istenilen çalışmaları yapamamıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'nın sona ermesine rağmen vilayetteki şartların muhacirlerin yığılması ve Arnavutlar arasın-

da görülen hareketlenmelerde daha ağırlaşması üzerine, Halil Rıfat Paşa, 12 Haziran 1878 (H. 11 Cemâziye'l-ahır 1295) tarihinde Babıâli'ye gönderdiği telgrafta "*Vilayetin âb (su) ve havasıyla imtizaç edemediğinden*" valilikten affını talep etmişti. Onun bu isteği 25 Haziran 1878 (H. 24 Cemâziye'l-ahır 1295) tarihli irade ile kabul edilerek, Kosova valiliğine Yanya'da bulunan Nazif Paşa tayin edilmişti (BOA. İ. Dh. 62644). Bir hafta sonra da Halil Rıfat Paşa 3 Temmuz 1878 tarihinde Makedonya'nın en mühim vilayeti olan Selanik valiliğine tayin edilmiş ve bu tarihe kadar Kosova'da kalmıştır (İbnü'l Emin, 1969: 1536).

Halil Rıfat Paşa Kosova valiliğinde bulunduğu sürede yazı ve şiirle ilgilenmiştir. Bunlardan ilki Kosova Vilayet Gazetesi'nde idari ve siyasi alanda imzasız yazılar yayımlaması, (İbnü'l Emin, 1988:185) diğeri ise 1389 tarihindeki Kosova Meydan Muharebesi'nde şehit edilen Murat Hüdavendigâr Gazi'nin türbesine astırdığı aşağıdaki şiiridir:

*“ Otuzdört Pâdişah-ı Âl-i Osman nâm-ı âlisin
Kosova Valisi Rıfat bu kıta'yla eder ilân
Murad beştir, Muhammed, Mustafa isminde dörder Han
Üçer Hâkân-ı zîşândır Selim-ü Ahmed-i Osman
İkişer Bayezid, Abdülhamid, Mahmud, Süleymanlar
Birer İbrahim ile Abdülmecid, Abdülaziz, Orhan
Hüdâ Abdülhamid-i Sâni'nin ömrün uzun etsin
Bin iki yüz ile doksan ikide tahta verdi şân
Bu türbe, fatih-i Kosova Murad-ı evvele meşhed*

Cihanı terk eden şâhâne hak, rahmet ede ihsân” (İbnü'l Emin, 1969: 1577, Birinci-Alkan, 1986: 122 / Aldan, 1990: 87/ Birol, 2009: 80)

4. SONUÇ

Balkan Yarımadası'nın önemli bir vilayeti olan Kosova, 1864 yeni vilayet nizamnamesine göre 1877 yılında yeniden teşkilatlandırılmıştı. Mithat Paşa'nın yetiştirmiş olduğu bir devlet adamı olan Halil Rıfat Paşa (İbnü'l Emin, 1969: 1559 / Birol, 2009: 38) bölgede daha önce mutasarrıflık ve Tuna valiliği yaptığından iradeye göre "*bölgeyi iyi tanıyan biri olması sebebiyle*" (BOA. İ. Dh. 60566) vali olarak tayin edilmişti. Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıldan itibaren bölgede uyguladığı İslamlaştırma politikası sonucunda 19. yüzyılın sonlarında nüfusunun dörtte üçünün Müslüman olduğunu görüyoruz. Bu Müslüman nüfusun önemli bir kısmı Arnavutlardan oluşuyordu. Balkan Savaşlarından sonra, Osmanlı Devleti'nden koparılmasına kadar merkezi Üsküp sancağı ise de yapılan araştırmada 1877'li yıllarda merkez sancak Priştine olmak üzere; Priştine, Üsküp, Prizren, Debre ve Yenipazar sancaklarından meydana geliyordu. Verimli bir ovada bulunmasından dolayı, yukarı-

da da bahsedildiği gibi hurma ve narenciye dışında her türlü meyvenin yetiştirildiğini anlıyoruz. Sanayi alanında da bölgede birkaç fabrikanın bulunması, ilk demiryolu inşaatının bu bölgeden geçmesi Osmanlı Devleti'nin bölgeye verdiği önemi göstermektedir.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde bölgedeki en mühim mesele iç güvenlik problemi idi. Bölgedeki eşkıyaya karşı Vali Halil Rifat Paşa İstanbul ile yazışarak güvenliği sağlamak amacıyla, asker ve silah temini için yoğun gayret sarf ederek tedbirler almışsa da savaşın başlaması ile bu sefer de muhacirlerin toplandığı bir bölge hâline gelmiş ve muhacirlerle bölge halkı arasındaki problemler, muhacirlerin iskânları ve Anadolu'ya nakilleri sıkıntılı bir sürecin başlamasına sebep olmuştu. Osmanlı-Rus Savaşı'nı bitiren Ayastefanos ateşkes antlaşmasından sonra Berlin'de görüşmeler devam ederken Halil Rifat Paşa şartların gittikçe ağırlaşması sonucunda çeşitli sebepler ileri sürerek valilik görevinden affını talep etmiş ve bu talep kabul edilmişti. Ancak Padişah II. Abdülhamid, Paşa'nın Kosova valiliği vazifesi sırasındaki icraatından memnun olmuş olacak ki, bir süre sonra bölgenin daha büyük ve önemli yeri olan Selânik valiliğine tayin etmişti. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve Osmanlı ordularının mağlubiyetine rağmen Ayastefanos Ateşkes Antlaşması'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile bölgenin Osmanlı topraklarında kalması için yoğun olarak mücadele etmişti. Böylece Kosova, Balkan Savaşı'na kadar Osmanlı toprağı olarak kalmıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV VESİKALARI

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, (BOA.),
BOA. İrade Dâhiliye (İ.DH.): 60566, 60743, 60899, 62.005, 62073. 62644.
BOA., Vilayet Gelen-Giden, Kosova. 515, s. 5.
BOA. Sicill-i Ahval I/I, s. 50.
BOA., Yıldız Esas Evrak Kâmil Paşa ev. Ek. 86/1-25.
ATASE, Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) Koleksiyonu Kataloğu (ORH-IV), Ankara 1995,
Sıra No: 216, 217, 242,247, 457, 566, 846, 954, 961, 1141, 2153, 2186, 2653, 2178, 2263, 2227, 2228, 2301, 2326, 2697, 2715, 2716, 2856,
Kosova Salnâmesi, H.1296 (1879)

2. YAYINLANMIŞ VESİKALAR, ESERLER ve MAKALELER

- AKTEPE, Münir (2002), "Kosova" DİA. C.26, Ankara 2002.
AKTEPE, Münir (1977), "Kosova" İ.A. VI, İstanbul.
ALDAN, Mehmet (1990), *İz Brakan Mülki İdare Amirleri*, Ankara.
ALİ TEVFİK (1329, M.1913) *Mufassal Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafyası*. Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul.
ALİ TEVFİK (1318,M.1900), *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası C. III*, Kabsar Matbaası, İstanbul.
ALKAN, Necmettin (Kış-2002) "Kosova Meselesi'nin Tarihi, Kültürel ve Siyasi Altyapısı" *Avrasya Etüdleri Dergisi*, Sayı:21. (ss.83-99).

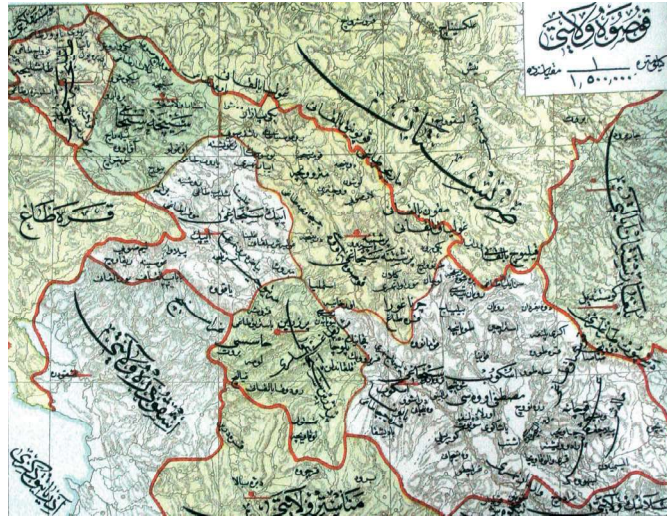

- BİRİNCİ, Ali -Ahmet Turan Alkan (1986), “Halil Rifat Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C: VII, s. 85, Sivas (ss.97–119).
- BİROL, Nurettin (2009), *Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcratı (1827-1901)*, Cedid Neşriyat, Ankara.
- ELDEM, Vedat (1994), *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara.
- ENGİN, Vahdettin (1993), *Rumeli Demiryolları*, İstanbul.
- İBNÜ'L EMİN MAHMUT KEMÂL İNAL (1969), *Son Sadrazamlar III.*, İstanbul.
- İBNÜ'L EMİN MAHMUT KEMÂL İNAL (1988), *Son Asır Türk Şairleri I*, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (2015) “Rumeli” *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, *Yeni Türkiye Yıl*, 21, Sayı: 66 C. I, Mart-Haziran.
- İPEK, Nedim (1994), *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, (1877–1890)*, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya (1983), *Osmanlı Tarihi, VII-VIII.*, Ankara.
- MAHMUD CELALEDDİN PAŞA (1983), *Mir'at-ı Hakikat* (Haz: İsmet Miroğlu), İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (Tarih Yok), *Sicill-i Osmanî Zeyli VIII*, (T.T.K. Kütüphanesi yazma eser)
- ŞEMSETTİN SAMİ (1896) “Kosova”, *Kâmûsu'l A'lâm*, C. 5, Mihran Matbaası, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1972), *Osmanlı Tarihi, C.I*, TTK. Yay. Ankara.
- ÜNLÜ, Mucize (2002), *Kosova Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1877-1912)* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Samsun.

EKLER

Ek 1: 19. Yüzyıl Sonlarında Rumeli Haritası²

Ek 2: 19. Yüzyıl Sonlarında Kosova Vilayeti Haritası³

2. <https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/osmanli-devleti-anadolu-ve-rumeli-vilayetleri-haritalari/>

3. <https://tarihvemedeniyet.org/2009/10/kosova-vilayeti.html>